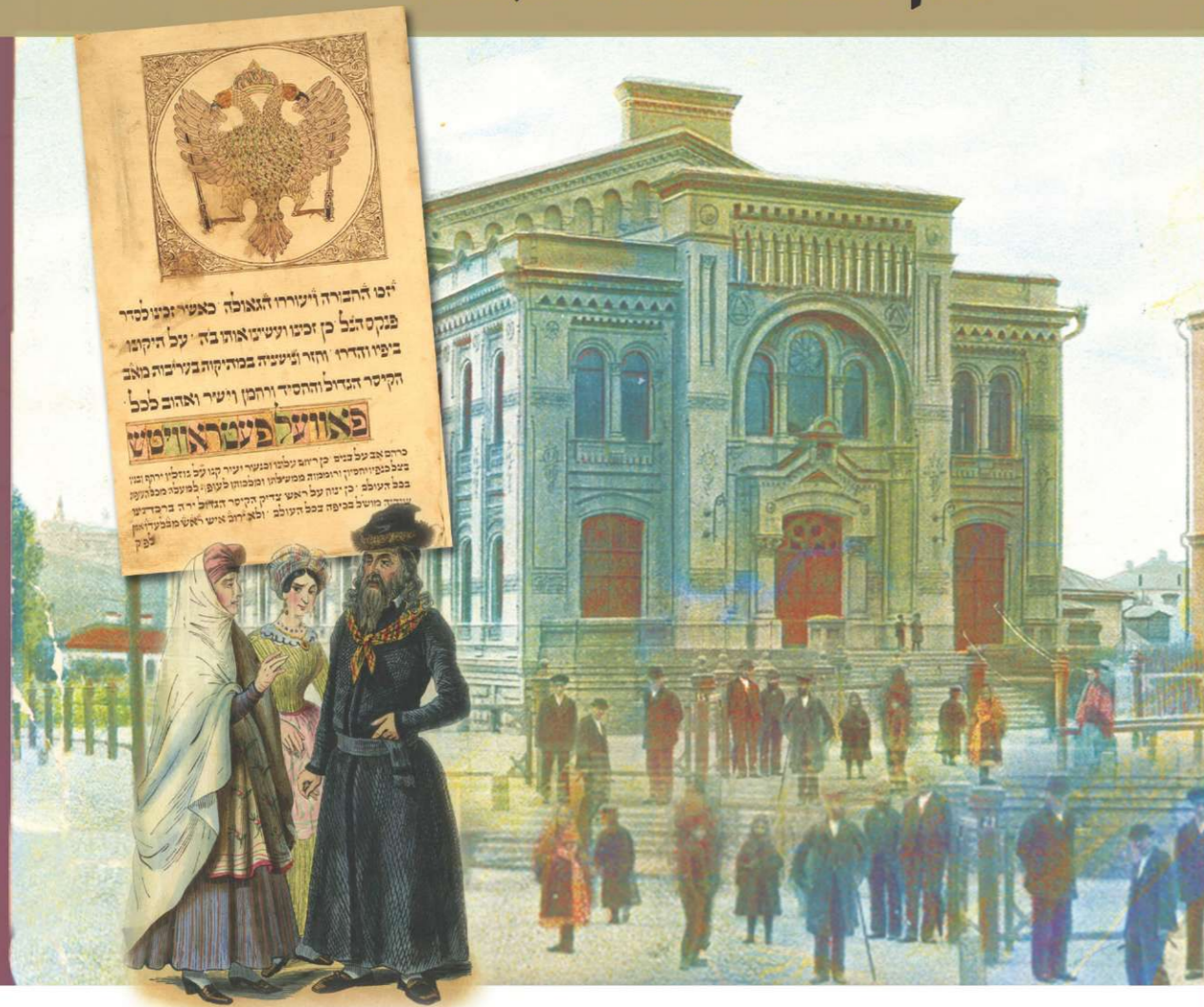

תולדות יהודי רוסיה

◆◆ מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות הרוסית, 1772-1917

בעריכת איליה לוריא

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי

תולדות יהודי רוסיה

תולדות יהודי רוסיה הוא מפעל מדעי ראשון מסוגו הרואה אור בלשון העברית, ויחיד במינו מבחינת היקפו, תכניו ורמתו המקצועית. בפני הקורא הישראלי נפרס סיפורה של קהילה יהודית רבת-פנים – סיפור שראשיתו בעת העתיקה באזורים שמצפון לים השחור, והוא נמשך והולך עד לתקופה שלאחר קריסתה של ברית המועצות בשלהי המאה העשרים. פרקי הסדרה נכתבו בידי חוקרים מישראל, מאירופה המזרחית והמערבית ומאמריקה, והם מייצגים קשת רחבה של אסכולות היסטוריוגרפיות, גישות וסגנונות מדעיים.

המאמרים הרואים אור בכרך השני של הסדרה עוסקים בהיבטים שונים של חיי היהודים בקיסרות הרוסית, מחלוקות פולין והעברתם של רוב יהודי פולין לשלטון הקיסרות ועד לקריסתו של המשטר הצארי במהפכות של שנת 1917. חמשת שערי הספר דנים בין השאר בהתפתחותה של החקיקה האימפריאלית כלפי היהודים; בזרמים דתיים, חברתיים ופוליטיים בקרב יהודי רוסיה; בתהליכים דמוגרפיים שאפיינו את התפוצה היהודית הגדולה בעולם בשיא התפתחותה; בצמיחתה של ספרות יהודית בעברית, ביידיש וברוסית; ובהתפתחותן של צורות שונות של התרבות הלאומית היהודית בשטחה של האימפריה.

האיורים שעל העטיפה: בית כנסת ברודסקי בקייב, גלויה מתחילת המאה העשרים; עמוד השער של פנקס חברה קדישא בקמנץ-פודולסקי, אחרי שנת 1796; יהודי מליטא עם רעייתו ובתו.

עיצוב העטיפה: סטודיו מירה קינדר / שולמית מאיר

0 01850000620 0
דאנאקוד 185-620
מחיר מומלץ 92.80 ₪

תוכן העניינים

9	הקדמה: תולדות יהודי רוסיה, כרך שני	איליה לוריא
שער ראשון: הקיסרות הרוסית והחברה היהודית		
		פרק ראשון
15	התפתחות החקיקה כלפי היהודים ברוסיה (1772–1881)	ג'ון קליר
		פרק שני
24	מתיקון לאפליה: נטיות חדשות במדיניות כלפי היהודים בקיסרות הרוסית 1881–1914	היינץ־דיטריך לֶוְנֶה
		פרק שלישי
45	היהודים והצבא: היבטים חברתיים ותרבותיים	יוחנן פטרובסקי־שטרן
		פרק רביעי
63	הצנזורה הממשלתית על הפרסומים היהודיים בקיסרות הרוסית	המיטרי אליאשביץ'
שער שני: חייה הפנימיים של החברה היהודית		
		פרק חמישי
75	החסידות ברוסיה הצארית: היבטים היסטוריים וחברתיים	דוד אסף וגדי שגיב
		פרק שישי
113	האליטה הלמדנית ביהדות ליטא: דמותה ותדמיתה	אוריאל גלמן
		פרק שביעי
124	ההשכלה היהודית באימפריה הרוסית	מרדכי זלקין
		פרק שמיני
141	החברה היהודית מחוץ לתחום המושב	איבון קליינמן

תולדות יהודי רוסיה

מחלוקות פולין עד נפילת הקיסרות
הרוסית, 1772–1917

עורך
איליה לוריא

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

157	הקראים בקיסרות הרוסית	פרק תשיעי מקסים גמל
168	יהודי בוכרה תחת השלטון הרוסי 1864–1917	פרק עשירי זאב לוין

שער שלישי: היבטים דמוגרפיים ומגדריים

181	המשפחה היהודית ברוסיה	פרק אחד עשר שירן י' פריז
197	היבטים דמוגרפיים של יהדות האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע עשרה	פרק שנים עשר שאול שטמפפר

שער רביעי: אידאולוגיה ופוליטיקה

215	התפתחותה של התנועה הציונית ברוסיה, 1881–1917	פרק שלושה עשר יוסי גולדשטיין
240	התנועה הליברלית היהודית ברוסיה	פרק ארבעה עשר כריסטוף גסנשמידט
253	סוציאליזם יהודי והבונד ברוסיה	פרק חמישה עשר יונתן פרנקל
263	היהודים בתנועות הפוליטיות ברוסיה	פרק שישה עשר אולג בודניצקי
271	צמיחתה של הפוליטיקה האורתודוקסית באימפריה הרוסית	פרק שבעה עשר ולדימיר לוין, איליה לזריא

שער חמישי: תרבות יהודית חדשה

305	מורשת ומרד: הספרות העברית באימפריה הרוסית	פרק שמונה עשר ישראל ברטל
333	צמיחתן של ספרות ותרבות יידיש המודרניות	פרק תשעה עשר אברהם גוברשטרן
364	הספרות הרוסית-יהודית	פרק עשרים ולדימיר חזן
376	אמנות, מוזיקה ותאטרון בתרבותה הלאומית של יהדות רוסיה	פרק עשרים ואחד הלל קובבסקי
		קונטרס תמונות בין עמ' 192–193
407		מפתח אישים ומקומות
423		רשימת המשתתפים

פרק שישה עשר

היהודים בתנועות הפוליטיות ברוסיה

אולג בודניצקי

הקיסר אלכסנדר השני ציווה בשנת 1856 'לשוב ולבחון את כל התקנות הנוגעות ליהודים כדי להתאימן למטרה הכללית של התמזגותם של היהודים עם התושבים השורשיים, ככל שמצבם המוסרי של היהודים יאפשר זאת'. תקופת 'הרפורמות הגדולות' של אלכסנדר השני יצרה אפשרות ל'פריצת' היהודים אל מחוץ לתחום המושב והניחה את היסודות, במובן מסוים, ל'רוסיפיקציה' של מקצת היהודים. הזכות לחיות מחוץ לתחום המושב ניתנה ל'טובים שביהודים', על פי ביטוי החנפני של יוסף (יוזול) גינצבורג. בתחילה היו אלו סוחרי הגילדה הראשונה, לאחר מכן בעלי תארים מדעיים (כמו רופאים, חובשים, מיילדות, רופאי שיניים), בעלי מלאכה, ולבסוף כל אלו שסיימו מוסדות להשכלה גבוהה ועוד מספר בעלי מקצוע ששירותיהם נדרשו במיוחד.¹ בצד הופעתם של היהודים בקרב העילית העסקית והמקצועית של החברה הרוסית הביא תהליך 'האינטגרציה הסלקטיבית', על פי בנג'מין נתנס, גם לתוצאה שהפתיעה את השלטונות, אף שלמעשה הייתה צפויה למדי: פעילות גוברת והולכת של היהודים בתנועה המהפכנית הרוסית. העיסוק בפוליטיקה ברוסיה, במובן המערב אירופי של המילה, נעשה אפשרי רק לאחר הכרזת הצאר מיום 17.10.1905 בזכות חירויות אזרחיות ועל הבחירות הצפויות לדומה הממלכתית. עד לאותה התקופה הייתה משמעות המילה 'פוליטיקה' תמיד פעילות לא חוקית או חוקית למחצה, ובראש ובראשונה השתתפות בתנועת השחרור. ייחודה של רוסיה היה בכך שהאגף הליברלי של תנועת השחרור עוצב הרבה לאחר הקמתו של האגף המהפכני. היהודים מילאו תפקיד בולט, גובר והולך, בתנועה המהפכנית הרוסית בשליש האחרון של המאה התשע עשרה ובתחילת המאה העשרים.

1 ביתר פירוט ראו: В. Нахманович, 'Прорыв за Черту. История принятия закона о праве повсеместного жительства евреев-купцов 1-й гильдии', *Вестник Еврейского университета в Москве*, 2 (1994), pp. 16–40; B. Nathans, *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*, Berkely, Los Angeles, London 2002

אולג בודניצקי

המיטרי אילובייסקי, ההיסטוריון והפובליציסט השמרני הרוסי הידוע, פרסם ב'פטרבורגסקייה וידומוסטי', מיד לאחר רצח הצאר ב־1 במרס 1881: 'כעת, כאשר גופתו של הצאר – הקדוש המעונה – נטמנה כבר באדמה, חלה עלינו הרוסים, בראש ובראשונה, החובה הקדושה להגיע למקורות אותו הכוח האפל, שגזל אותו מרוסיה [...]'. אילובייסקי ביטא את העמדה שלפיה 'הניהיליסטים' ו'הסוציאליסטים' הרוסים הם רק 'מכשיר גם ולעתים קרובות בלתי מודע', ומי שמדיחים אותם לפשע הם 'לא כל כך אויבי הרכוש הפרטי והסדר הציבורי, אלא האויבים הפנימיים והחיצוניים של המדינה הרוסית והאומה הרוסית'. לדעתו של אילובייסקי, מהראשונים שניסחו את ההשקפה בדבר אופייה הור מבחינה לאומית של המהפכה הרוסית, הרוסים חברי 'הכנופיה המתרתית' היו אך ורק 'עדרו של פאנורג', האלמנט היחיד שלא הונע מדחפים לאומיים. במקום הראשון בין אויביה הפנימיים של רוסיה הוא ראה את הפולנים. 'הרכיב השני', כתב מחברם של ספרי לימוד שראו אור בעשרות מהדורות, 'הבולט באופן ניכר ואף מכה בסנוורים, הוא המהפכנים היהודים. במשפטים האחרונים, ברציחות, בהתנקשויות ובמהומות באוניברסיטאות הם מופיעים בתור הרכיב הפעיל ביותר'.²

דעה זו לא הייתה בלבדית לפובליציסט זה. שר הפנים ניקולאי איגנטייב אמר באוגוסט 1881 כי 'את התשתית לארגון הסודי של הניהיליסטים' מהווים הפולנים והיהודים.³ מחר גיסא, תפקידם הייחודי של היהודים בתנועה המהפכנית הרוסית הודגש כבר מראשית שנות השמונים של המאה התשע עשרה, ומאידך גיסא הם קיבלו בה, בינתיים, את המקום השני 'בלבר'. שני עשורים לאחר מכן השתנה המצב שינוי קיצוני. בשנת 1903 הצביע ראש ממשלת רוסיה, סרגיי ויטה, בשיחתו עם תיאודור הרצל על כך שהיהודים הם כמחצית מכלל חברי התנועות המהפכניות, אף שלמעשה הם מונים רק שישה מיליון מתוך 136 מיליון תושבי רוסיה.⁴ גם אם הגזים, הרי שלא בהרבה. מבחינה סטטיסטית נראתה השתתפותם של היהודים בתנועה המהפכנית כך: על פי חישוביו של אריק הברר, מראשית שנות השבעים של המאה התשע עשרה ועד לסוף שנות השמונים של מאה זו עלה חלקם של היהודים בקרב משתתפי התנועה המהפכנית מדי ארבע-חמש שנים ב־5%; בכל אופן, מקרב אלו שהובאו לחקירה בתיקים הנוגעים לפשעים פוליטיים. אם בשנים 1871–1873, בראשיתה של התנועה ה'נרודניקית', היה חלקם של היהודים בה בין 4% ל־5%, כלומר תאם את חלקם היחסי באוכלוסיית

Д. И. Иловайский, *Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857–1887 гг.*, Москва 1888, pp. 351–354

П. А. Зайончковский, *Кризис самодержавия на рубеже 1870–1880-х годов*, Москва 1964, p. 380

L. Schapiro, 'The Role of the Jews in the Russian Revolutionary Movement', *Slavonic and East European Review*, 15, 94 (December 1961), p. 148

היהודים בתנועות הפוליטיות ברוסיה

המדינה, הרי בשנים 1874–1876 היה מספר היהודים שנאסרו בגין עברות פוליטיות כ-6%-7% מכלל האסירים, בשנים 1878–1879 - 9% ובראשית שנות השמונים - 14%-15%. בשנים 1886–1889 היה כבר שיעורם של היהודים 25%-30% מכלל חברי התנועה המהפכנית ברוסיה, והם הפכו למסה קריטית בה.⁵ מקרב 1,246 איש שהועמדו לדין בשנים 1866–1895 באשמת פשעים פוליטיים, ידועה לאומיותם של 1,029. ביניהם היו 664 רוסים, 162 אוקראינים ו-93 יהודים (9%).⁶

תפקידם של היהודים בארגונים המהפכניים בשנות השבעים והשמונים של המאה התשע עשרה הוערך באופן שונה בידי החוקרים. לב דייטש הדגיש את תפקידם הטכני המסייע בתנועה ה'צ'רודניקית', ואילו הברר כתב על 'הגנרלים היהודים' של המהפכה.⁷ אני סבור כי ה'גנרלים' ממוצא יהודי היו מעטים כל כך בתקופה ה'צ'רודניקית' של התנועה המהפכנית, עד שאי-אפשר לדבר ברצינות על תפקיד ארגוני מיוחד שהיה ליהודים. כמו כן, לא ניתן לצמצם את תפקידם של היהודים לתפקידים טכניים בלבד - עבודת דפוס, העברת ספרות תעמולה וכדומה. עם זה אין ספק שמספרם של המהפכנים היהודים ומשקלם היחסי בקרב מנהיגי התנועה המהפכנית עלו בהתמדה. אוכיר אחדים מבכירי המנהיגים, שעם הזמן עלה בגורלם למלא תפקיד בולט בזירה הפוליטית הרוסית, כגון מארק נתנסון, פאבל אקסלרוד ולב דייטש. שני האחרונים היו ממייסדי הסוציאליזם-דמוקרטיה הרוסית כשהצטרפו לקבוצת 'שחרור העבודה' (1883). אציין גם שרבים מהיהודים חברי התנועה המהפכנית הרוסית זיהו את האינטרסים שלהם עם האינטרסים של האיכרים והפועלים הרוסים, ואחדים אף המירו את דתם לנצרות (ובכללם אוסיפ אפטייקמן וולדימיר בוגורו [נ' טאן]) בהניחם כי הדבר יקל עליהם להתקרב לעם שרצו להכיר לו את אמיתות הסוציאליזם.

הגורמים החברתיים-הכלכליים והפוליטיים הברורים היו אמורים בהכרח להטות רבים מהיהודים למחנה האופוזיציה. ברור כי העם היהודי לא ייפה את כוחם של המהפכנים הרוסים ממוצא יהודי, בין שהיו אלו בולשביקים, אנשי ס'ר ('סוציאליזם-בולוציונרים', דהיינו סוציאליסטים מהפכניים) ובין שהיו חברי תנועות מהפכניות אחרות, להביע את שאיפותיו; אף לא אחת מן המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, או כל התארגנות פוליטית אחרת, לא הייתה רשאית לטעון לנציגות של העם היהודי כולו. ברור גם שבעיני רבים פתרון 'הבעיה היהודית' היה קשור בהצלחת המהפכה הרוסית. לדעתי,

E. Haberer, *Jews and Revolution in Nineteenth Century Russia*, Cambridge 1995, pp. 254-257 5

П. А. Троицкий, *Царизм под судом прогрессивной общественности, 1866–1895*, Москва 1979, p. 283 6

Л. Г. Дейч, *Роль евреев в русском революционном движении*, Берлин 1923; ראו: 7 Haberer (above note 5), pp. 119-145

אולג בודניצקי

דווקא זהות יהודית שנקשרה ברוסיה בקשר בל יינתק עם אי־שוויון זכויות הביאה את צאצאיהן של משפחות מבוססות רבות לשורות המהפכנים, או למצער סייעה לבחור בדרך זו.

סוציאלי-דמוקרטים בולטים היו נכדיו של המוציא לאור אלכסנדר צדרבוים – יולי מרטוב, סרגיי ייז'וב וולדימיר לוויצקי, וכן הנכדה לידיה דן (על פי שם המשפחה של בעלה השני); נכדיו של מלך התה המוסקוואי וולף ויסוצקי – מיכאל ואברהם גוץ ואיליה פונדמינסקי (בונקוב) – נכללו בין מנהיגי מפלגה רוסית אחרת, זו של הסוציאליסטים המהפכניים; בנו של הרב הראשי של מוסקוה – אוסיפ מינור – השתייך בתחילה ל'נארודניה ווליה' ולאחר מכן לס"ר⁸ (בשנת 1917 הוא היה ליושב ראש הדומה העירונית של מוסקוה); בין הבולשביקים אפשר למצוא את בנו של מתיישב אמיד – לב טרוצקי (ברונשטיין), את בנו של הבעלים של חווה לייצור חלב – גריגורי זינובייב (רדומיסלסקי), בנו של מהנדס – לב קמיינייב (רוזנפלד), בנו של רופא – גריגורי סוקולניקוב (בריליאנט); לכולם היו סיכויים לא רעים לפתח כל קריירה, אולם הם בחרו ב'קריירה' מהפכנית.

אחדים מהם שללו באופן מוחלט כל קשר בין היותם מהפכנים לבין מוצאם היהודי. 'הגורם הלאומי שהיה כה מכריע בחייה של רוסיה, טען טרוצקי, 'לא מילא כמעט כל תפקיד בחיי האישיים. כבר בבחרותי עוררו בי הלהט הלאומי או דעות קדומות לאומיות תהייה רצינוליסטית שהפכה, במקרים אחדים, לרחייה ואף לגועל נפש מוסרי. החינוך המרקסיסטי החריף נטיות אלו והפך אותן לאינטר-נציונליזם פעיל'.⁹

העם העירוני והמשכיל ביותר בקיסרות, שהוגבל בבחירת מקום המגורים, בעיסוק המקצועי, בהשכלה, משום שהתפלל לאל ה'לא נכון', היה חייב 'מכורח ההיסטוריה' להעמיד מקרבו אנשים שהמלחמה נגד השלטון הקיים תהיה למטרת חייהם. העלייה בהשתתפותם של היהודים בתנועה המהפכנית הרוסית עומדת ביחס ישר למידת שילובם בחברה הרוסית.¹⁰ הנערים שגדלו לא פעם בסביבה היהודית המסורתית ומצאו עצמם בגימנסיה הרוסית, ולאחר מכן באוניברסיטה הרוסית (ולעתים בחוץ לארץ), ספגו את הרעיונות המהפכניים מהר יותר מכל האחרים. הם היו מסוגלים לקלוט אותם לא רק ברמה האינטלקטואלית אלא גם ברמה הרגשית. הנערים היהודים היו למהפכנים רוסים. בשנים 1901–1903, בקרב האנשים שנעצרו בעוון פשעים פוליטיים, היו היהודים

8 'פרנקל, נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה, 1862–1917, תל אביב תשמ"ט, עמ' 140–168.

9 И. Троцкий. *Моя жизнь: Опыт автобиографии*, 2, Москва 1990, p. 63

10 על תהליך שילובם של היהודים בחברה הרוסית במחצית השנייה של המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים ראו: О. В. Будницкий, *Российские евреи между красными и белыми (1917–1920)*, Москва 2005, pp. 22–50

יהודים בתנועות הפוליטיות ברוסיה

קרוב ל-29.1% (2,269 איש). בתקופה שבין מרס 1903 לנובמבר 1904 יותר ממחצית של הנידונים בשל פשעים פוליטיים היו יהודים (53%). אפשר להסביר זאת, ככל הנראה, בתגובה לפוגרומים שהתחוללו בקישנב ובהומל. בשנת 1905 היו היהודים 34% מכלל האסירים הפוליטיים, ומקרב המוגלים לסיביר - 37.1%¹¹ בעשור השקט יותר - 1892-1902 - היה שיעורם של היהודים 23.4% מקרב הסוציאלי-דמוקרטים שנחקרו בידי המשטרה, פחות מהרוסים ששיעורם היה 69.1% ויותר מהפולנים - 16.9%. בין הסוציאלי-דמוקרטים שזיהתה המשטרה במחוז הדרום-מערבי עלה מספרם של היהודים על זה של הרוסים - 49.4% (יהודים) ו-41.8% (רוסים), ובדומה לכך גם במחוזות הדרומיים - 51.3% ו-44.2% בהתאמה. הם היו חלק הארי בין הנחקרים באודסה - 75.1% (שיעור הרוסים היה 18.7%). בסנקט פטרבורג ובמוסקווה הייתה התמונה הפוכה - 10.2% יהודים ו-82.2% רוסים בסנקט פטרבורג, 4.6% יהודים ו-90.1% רוסים במוסקווה.¹² אין ספק כי רובם המכריע של היהודים שנחקרו בעברות פוליטיות בא משורות הבונד, התנועה המהפכנית הגדולה ביותר ברוסיה. כך, בקיץ 1904 מנה הבונד קרוב ל-23,000 חברים, בשנים 1905-1907 הוא מנה קרוב ל-34,000 חברים, ואילו בשנים 1908-1910, כאשר הלכי הרוח המהפכניים היו בירידה תלולה, נפל מספר החברים ל-2,000 בקירוב. למען השוואה - כל מפלגת הפועלים הרוסית הסוציאלי-דמוקרטית מנתה בראשית שנת 1905 קרוב ל-8,400 חברים. בוועידה החמישית של מפלגה זו (שהתקיימה בלונדון בשנת 1907) קרוב לשליש מן הצירים היו יהודים.¹³

היהודים מילאו תפקיד מרכזי בייסודה ובפעילותה של הסוציאלי-דמוקרטיה הרוסית. מתוך תשעה הצירים מרחבי האימפריה שהשתתפו בוועידה הראשונה של מפלגת הפועלים הרוסית הסוציאלי-דמוקרטית (מרס 1898) חמישה היו יהודים. משלושת חברי הוועד המרכזי של המפלגה שניים היו יהודים: ארקדי קרמר ובוריס אידלמן. בתחילת המאה העשרים היו חברים במערכת ה'איסקרה' שניים: יולי מרטוב ופאבל אקסלרוד. בוועידה השנייה של מפלגת הפועלים הרוסית הסוציאלי-דמוקרטית, שהתקיימה בשנת 1903, השתתפה גם משלחת מטעם הבונד (המשלחת עזבה את הוועידה בשל חילוקי דעות כשאלה הלאומית). בקבוצת הצירים שהתנגדו ללנין, וכונו לימים ה'מנשביקים',

11 H. D. Löwe, *The Tsars and the Jews: Reform, Reaction and Anti-Semitism in Imperial Russia, 1772-1917*, Chur 1993, p. 171
עמ' 654 הערה 8, פרנקל (לעיל הערה 8), עמ' 22.

12 Н. Д. Профеев, 'Численность и состав социал-демократов, привлекавшихся к дознаниям в 1892-1902 гг.', *Вопросы истории КПСС*, 11 (1990), pp. 126-127
13 Schapiro (above note 4), p. 160
'Отечественная история: с древнейших времен до 1917 года', *Энциклопедия*, 1, Москва 1994, p. 480

אולג בודניצקי

היו מרטוב, טרוצקי, ויקטור מנדלברג ואחרים. אולם גם עם תומכיו של לנין נמנו יהודים: סרגיי גוסייב (יעקב דרבקיין) ורוזליה זיימליאצ'קה, שזכתה לימים לפרסום בתקופת הטרור האדום; ועם שליטיו הנאמנים של לנין נמנו לימים לב קמינייב וגריגורי זינובייב. בין מייסדי מפלגת הסוציאליסטים-המהפכנים היה חיים ז'יטלובסקי, 'רבו ומורו' של ויקטור צ'רנוב, מנהיגה המוכר של המפלגה והאידאולוג שלה. עם מארגני המפלגה ומנהיגיה נמנו מיכאל גוך וגריגורי גרשוני. במהפכת 1905 15% בקירוב מחברי מפלגת הסוציאליסטים-המהפכנים היו יהודים, וקבוצות טרור מקסימליסטיות ואנרכיסטיות אחדות הורכבו כמעט לחלוטין על טהרת היהודים.¹⁴ מחברי ארגוני הס"ר המקסימליסטיים כ-19% היו יהודים, ואילו שיעורם של הרוסים והאוקראינים היה 76%.¹⁵ את הארגון הלוחם של מפלגת הסוציאליסטים-המהפכנים, אולי ארגון הטרור המוצלח ביותר בתולדות התנועה המהפכנית הרוסית, הקים והנהיג גרשוני, וממלא מקומו ולאחר מכן ראש הארגון הלוחם היה יונה אופ (ששימש ברוזמנית גם מודיע של המשטרה). נציג הארגון הלוחם בחו"ל היה מיכאל גוך. בכל שנות קיומו של הארגון הלוחם (1901–1911) נכללו בו 91 איש, ובהם 60 רוסים, 24 יהודים, 4 פולנים ולטבי אחד. בה בעת, מבין 13 מנהיגי הארגון הלוחם 6 היו רוסים, 6 יהודים ואוקראיני אחד.¹⁶ היהודים מילאו תפקיד חשוב גם בשורות המפלגה החוקתית-הדמוקרטית (קדטים), מפלגת הליברלים הרוסים שהטפעתה הייתה ארוכת הטווח ביותר. מפלגה זו נחשבה 'יהודית' בעיני מתנגדיה מימין. בסעיף הראשון של מצע המפלגה נאמר: 'כל אזרחי רוסיה, ללא הבדל דת, גזע ומין שווים לפני החוק. כל ההבדלים המעמדיים וכל המגבלות על זכויות הפרט ועל הרכוש של הפולנים, היהודים וכל קבוצות האוכלוסייה המיוחדות צריכים להיות מבוטלים, ללא יוצא מן הכלל'.¹⁷

בין מנהיגי המפלגה היה גם מקסים וינאוור, שהיה ברוזמנית גם חבר בהנהגה של

- N. Naimark, 'Terrorism and the Fall of Imperial Russia', *Terrorism and Political Violence*, 2, 2 (Summer 1990), p. 174 14
- Д. Б. Павлов, *Осеры-максималисты в первой российской революции*, Москва 1989, p. 197 15
- Р. А. Городницкий, *Боевая организация партии социалистов-революционеров в 1901–1911 гг.*, Москва 1998, pp. 235–236 16
- Программы политических партий России: Конец XIX–XX вв., Москва 1995, pp. 326–327 17
- הסעיף העוסק בכך ש'כל אזרחי רוסיה, ללא הבדל דת, גזע ומין שווים לפני החוק' נכלל גם במצע מפלגת שוליות, כמו מפלגת הרפורמות הדמוקרטיות ומפלגת ההתחדשות בורכי שלום, שם, עמ' 351–359. מפלגת הליברלים הימנים 'ברית 17 באוקטובר' (אוקטובריסטים), לאור הלכי הרוח האנטישמיים שאפיינו רבים מתחבייה, הסתפקה בוועידת המפלגה השנייה שלה (מאי 1907) בהחלטה המציעה פתרון הדרגתי של השאלה היהודית. סעיף דומה לא נכלל במצע המפלגה – שם, עמ' 341.

היהודים בתנועות הפוליטיות ברוסיה

כמה ארגונים יהודיים; את פעילותה של המפלגה, בייחוד הדפוס המפלגתי, מימנו במידה רבה יזמים ממוצא יהודי. עורכו של העיתון המרכזי של המפלגה, ה'רייץ', היה יהודי מומר, יוסף גסן; בין חברי הוועד המרכזי של המפלגה בתקופות שונות אפשר למצוא את הפובליציסט אלכסנדר איזגוייב (לנדא), את עורך הדין מיכאל מנדלשטם, המשפטן אוגוסט קאמינקא, המשפטן וציר בדומה הממלכתית השנייה והשלישית ומנחברי 'סדר העבודה' ('נאקאז') של הדומה אוסיפ פרגאמנט ואת הרופא והציר בדומה הממלכתית הראשונה זכריה פרנקל.

עם זה, לא תמיד היו הליברלים הרוסים תמימי דעים ביחסם לשאלה היהודית; די להזכיר את התקופה שבין המהפכה הרוסית הראשונה ומלחמת העולם הראשונה, שבמהלכה עלתה וגברה האנטישמיות בקרב האינטליגנציה הרוסית ומצאה ביטוי מובהק בין השאר בפולמוס המפורסם בעניין 'תקרית צ'ריקוב'.¹⁸ חבר בוועד המרכזי של מפלגת ה'קדטים', פיוטר סטרוֹבָה, הנגיד את הגרמנים, שמפריים את התרבות הרוסית ומתבוללים בה לחלוטין, ליהודים, שהתפקיד שהם נוטלים בתרבות הרוסית אינו ניתן להשוואה עם 'מיעוטים לאומיים' אחרים 'בהיוותרם יהודים'.¹⁹ סטרוֹבָה קרא לאינטליגנציה הרוסית שלא לטשטש את זהותה ולהפגין את אופייה הלאומי בלי להתבייש בנטיות ובהחיות הרחוקות שלה. הוא הפריד בין 'הנטיות וההחיות הרחוקות' לבין הפן הפוליטי של השאלה היהודית, בהרגישו שהצדק הממלכתי דורש 'חוסר פניות לאומי'.²⁰

בפולמוס עם סטרוֹבָה הזהיר ראש המפלגה הקדטית פאבל מיליוקוב שהאיפוליטיות המאפיינת את האינטליגנציה שלנו מהמהדורה האחרונה מוליכה אותה, באופן בלתי אמצעי, במדרון החלקלק של הלאומנות האסתטית, המתעוותת במהירות לכדי שוביניזם אמיתי לוחט'.²¹ זאב ז'בוטינסקי הצביע על 'אשמינות' המתפתחת בקרב האינטליגנציה הרוסית, כלומר 'צון בל יגונה, מבחינת צורתו החיצונית, להסתפק בחוג שלך בלי לכלול בו את המרכיב הבלתי אהוד'; הוא ראה ב'אשמינות' שלב מוקדם המוביל לאנטישמיות ואחת מצורות ה'יודופוביה'.²²

18 В. Кельнер, 'Два инцидента', *Вестник Еврейского университета в Москве*, 3, 10 (1995), pp. 192–193

19 М. А. Колеров על פי И. Струве, Интеллигенция и национальное лицо (Сост.), *Национализм: Polemika 1909–1917*, Москва 2000, p. 38 שם, עמ' 37.

20 *Национализм: Polemika 1909–1917*, p. 43. מיליוקוב על פי *Национализм: Polemika 1909–1917*.

22 *Национализм: Polemika 1909–1917*. Ж[аботинский] В. Ласемитизм О. В. על יחסם של הליברלים הרוסים לשאלה היהודית ראו ביתר פירוט: pp. 33–34 Будницкий, 'В.А.Маклаков и 'еврейский вопрос'', *Вестник Еврейского университета: История, Культура, Цивилизация*, 1, 19 (1999), pp. 42–94; on

אולג בודניצקי

ערב האסון של שנת 1917 יוצגו היהודים באופן נרחב במפלגות הפוליטיות הרוסיות 'מהקדטים ושמאלה', ונמנו למעשה עם מנהיגי כל ההתארגנויות הפוליטיות, שעלה בגורלן לקחת חלק באירועים המהפכניים העתידיים. עם זה, ראוי לציין שהשתתפותם של היהודים במפלגות הפוליטיות הרוסיות לא הייתה המונית. במפלגת הבולשביקים בראשית שנת 1917 נמנו קרוב לאלף יהודים²³ – 4.3% מכלל חברי המפלגה, שמנו בינואר 1917 23,600 איש. אין בידינו נתונים על מפלגות השמאל ההמוניות האחרות, אולם ספק אם חלקם של היהודים בהן היה גבוה משמעותית.

же. 'Русский либерализм и еврейский вопрос (1917–1920)', *Гражданская война в России: события, мнения, оценки, Памяти Ю.И.Кораблева*, Москва 2002, pp. 517–541; он же, *Российские евреи между красными и белыми*, Москва 2005, pp. 344–367

23 Z. Gitelman, *Jewish Nationality and* איש 958 בספרות המחקרית מופיעים המספרים: ר"ש 964 (Я.Ш. Шапаров.) *Soviet Politics*, Princeton, NJ 1972, p. 105
Национальные секции РКП (б), Казань 1967, p. 239

רשימת המשתתפים

המכון ללימודי היהדות בפטרבורג והמחלקה להיסטוריה של הדפוס באוניברסיטה הממלכתית של פטרבורג לתרבות ואמנות, רוסיה	פרופ' דניטרי אלישביץ'
החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב בית ספר הגבוה לכלכלה והמכון להיסטוריה רוסית, האקדמיה למדעים של רוסיה, רוסיה	פרופ' דוד אסף פרופ' אולג בודניצקי
החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים	פרופ' ישראל ברטל
המחלקה למורשת ישראל, המרכז האוניברסיטאי אריאל בשומרון	פרופ' יוסי גולדשטיין
החוג להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת תל אביב החוג למדעי היהדות, המכון ללימודי אסיה ואפריקה, האוניברסיטה הממלכתית של מוסקבה, רוסיה	ד"ר אוריאל גלמן מקסים גמל
מכון מחקר להיסטוריה ותרבות גרמנים ברוסיה, אוניברסיטת אלברט-לודוויג, פרייבורג, גרמניה	פרופ' כריסטוף גסנשמידט
המחלקה להיסטוריה של עם ישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב	פרופ' מרדכי זלקין
החוג ללימודים גרמניים, רוסיים ומזרח אירופיים, האוניברסיטה העברית בירושלים	ד"ר ולדימיר חזן
סמינר להיסטוריה של מזרח אירופה, אוניברסיטת רופרכט-קארלס, היידלברג, גרמניה	פרופ' היינץ-דיטריך לווה
החוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון, האוניברסיטה העברית בירושלים	ד"ר זאב לוויין
המרכז לאמנות יהודית, האוניברסיטה העברית מרכז צ'ייס למדעי היהדות ברוסיה, האוניברסיטה העברית בירושלים	ד"ר ולדימיר לוויין ד"ר איליה לוריא
תרבות יידיש, האוניברסיטה העברית בירושלים	פרופ' אברהם נוברשטרן
מרכז קראון ללימודי יהדות במחלקה להיסטוריה, אוניברסיטת נורת'וסטרן, ארצות הברית	פרופ' יוזנן פטרובסקי-שטרן

רשימת המשתתפים

החוג למזרח הקרוב ולמדעי היהדות, אוניברסיטת ברנדייס, ארצות הברית	ד"ר שאירן י' פריז
החוג ללימודים רוסיים וסלאביים והמכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים	פרופ' יונתן פרנקל (ז"ל)
חוקר אומנות יהודית, ירושלים	הלל קזובסקי
מכון ללימודים סלאביים, אוניברסיטת לייפציג, גרמניה	ד"ר איבון קליינמן
החוג למדעי היהדות, האוניברסיטה של לונדון (UCL), אנגליה	ג'ון קליר (ז"ל)
עמיתי מרטין בובר במדעי הרוח והתורה, האוניברסיטה העברית בירושלים	ד"ר גדי שגיב
החוג להיסטוריה של עם ישראל ויהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים	פרופ' שאול שטמפר

History of the Jews in Russia

From the Partitions of Poland to the Fall of the Russian Empire 1772–1917

History of the Jews in Russia

Editor

Israel Bartal

1. From Ancient Times to the Early Modern Ages
2. From the Partitions of Poland to the Fall of the Russian Empire
1772–1917

History of the Jews in Russia

From the Partitions of Poland
to the Fall of the Russian Empire
1772-1917

Editor

Ilia Lurie

The Zalman Shazar Center for Jewish History
Jerusalem

Publication of this volume has been supported by
The Memorial Foundation for Jewish Culture
Israel Ministry of Culture and Sport

ISBN 978-965-227-294-2

Catalogue No. 185-620

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2012

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any information storage or retrieval system, without permission in writing from the publisher.

Typesetting: The Zalman Shazar Center

Printing: 'Graphit' Press Ltd., Jerusalem

Contents

Ilia Lurie	Introduction: History of the Jews in Russia, Volume Two	9
------------	---	---

Section One: The Imperial State and the Jews

Chapter 1		
John Doyle Klier	Development of the Imperial Jewish Legislation (1772–1881)	15
Chapter 2		
Heinz-Dietrich Löwe	From Improvement to Discrimination: New Tendencies in the State Jewish Policy (1881–1914)	24
Chapter 3		
Yohanan Petrovsky-Shtem	Jews and the Army: Social and Cultural Aspects	45
Chapter 4		
Dmitry Elyashevich	Government Censorship of Jewish Books	63

Section Two: The Internal Life of Jewish Society

Chapter 5		
David Assaf and Gadi Sagiv	Hasidism in Czarist Russia: Historical and Social Aspects	75
Chapter 6		
Uriel Gellman	The Learned Lithuanian Elite: Ideals and Reality	113

Chapter 7		
Mordechai Zalkin	The Jewish Enlightenment in Russia	124
Chapter 8		
Yvonne Kleinmann	Jewish Society beyond the Pale of Settlement	141
Chapter 9		
Maxim Hammal	The Karaites in Imperial Russia	157
Chapter 10		
Zeev Levin	Bukharian Jewry under Russian Rule, 1864–1917	168

Section Three: Demography and Gender

Chapter 11		
ChaeRan Y. Freeze	The Jewish Family in Russia	181
Chapter 12		
Shaul Stampfer	Demographic Characteristics of the Jewish Population in the Russian Empire in the 19th Century	197

Section Four: Ideology and Politics

Chapter 13		
Yossi Goldstein	The Zionist Movement and its Currents in Russia	215
Chapter 14		
Christoph Gassenschmidt	The Jewish Liberal Movement	240
Chapter 15		
Jonathan Frankel	The Jewish Socialism and the Bund in Russia	253

Chapter 16		
Oleg V. Budnitskii	Jews in Russian Political Movements	263
Chapter 17		
Vladimir Levin and Ilia Lurie	The Emergence of Orthodox Jewish Politics	271

Section Five: The New Jewish Culture

Chapter 18		
Israel Bartal	Heritage and Rebellion: Hebrew Literature in the Russian Empire	305
Chapter 19		
Avraham Novershtern	The Development of the New Yiddish Literature and Culture	333
Chapter 20		
Vladimir Khazan	Russian-Jewish Literature	364
Chapter 21		
Hillel Kazovsky	Art, Music and Theatre in the National Culture of Russian Jewry	376
Index		407
List of Contributors		423